

Пахненко І. І.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Телетова С. Г.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ В АНЕКДОТАХ

У статті розглядається специфіка функціонування пропріальної лексики в гумористичному дискурсі, аналізуються її семантико-стилістичні властивості, типи власних імен, здатних бути лексичними домінантами анекдотичного тексту, визначається роль онімічних одиниць як текстотвірних елементів творів малих комічних жанрів. Констатується, що за своєю значущістю оніми є ключовими словами анекдотичних текстів. Аналіз онімічного простору сучасних анекдотів та жартів показав, що у творах цього жанру номен виконують не тільки номінативну й текстотвірну функції, а й композиційну, зображувально-характеризувальну, алюзійну, експресивну, іронічну, функцію створення комічного ефекту.

Зазначається, що онімікон сміхового дискурсу складають реальні та оригінальні (ірреальні) пропріативи. Реальні пропріативи презентовані різноманітними за характером іменованих об'єктів видами власних назв. Найуживанішими серед них є антропоніми й топоніми, мени поширені зооніми, порейоніми, еортоніми, порейоніми, товароніми, ергоніми тощо. Ірреальні номен, що являють собою каламбурні паралелі до загальних імен, є результатом онімізації, різного роду трансформацій, мовної гри, граматичної омонімії. Ситуативна омонімія та омофонія власних назв та їх апелятивів дозволяють швидше досягти комічного ефекту.

З'ясовано, що функціональний потенціал пропріативної лексики в анекдотах можуть посилювати різноманітні прийоми її використання: «нанизування» онімів; свідоме «зіткнення» власних імен, протиставлених за певними критеріями; вживання онімів із подібним звуковим складом; актуалізація окремих референтних смислів номена; використання пропріативів для маркування типізованих образів за тією чи іншою ознакою.

На завершення зроблено висновок про те, що анекдоти являють собою специфічний текстопростір для функціонування онімів, які в мовленнєвих творах цього типу налаштовані на реалізацію комічних інтенцій.

Ключові слова: *ономастика, ономастикон, онімікон, ономастичний простір, власні імена (оніми), пропріативи, антропоніми, топоніми, малі комічні жанри, анекдот, жарт, комічний ефект.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці дослідження власних назв здійснюється в різних напрямках. Останнім часом, окрім лінгвістичного та історичного векторів, які вже давно стали традиційними для ономастичних досліджень, набирає обертів лінгвокультурологічний підхід до власного імені. Такий підхід є досить плідним, оскільки дозволяє подивитися на традиційні об'єкти (антропоніми, топоніми тощо) під новим кутом зору, відкриває можливість їхнього осмислення як лінгвокультурем. «Національно-забарвлені власні назви віддзеркалюють історію, традиції, побут, релігію і культуру країни або народу, до мови яких вони належать» [3, с. 5].

Оніми відіграють роль своєрідних кодових знаків, які допомагають «прочитати» інформаційну панораму, що існує у світовій і національ-

ній культурі. Відомий оніматолог Ю. О. Карпенко зазначав, що «...власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві. Можливо, не існує більш вдячного мовного матеріалу для художньо-стилістичного використання, ніж власні назви» [1, с. 75].

Дослідження оніму як лінгвосоціального феномену дозволяє адекватно визначити його роль у процесі текстопородження. Пропріальні одиниці надають безцінну інформацію для осмислення й декодування тексту, в якому вони уживані, сприяють його адекватному сприйняттю. «Відомо, що без аналізу власних імен справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів просто неможливе» [5, с. 289].

Особливий інтерес для ономастичного аналізу становить анекдотичний дискурс, адже сучасний анекдотичний корпус містить великий масив власних назв, що характеризуються семантичним і функціональним розмаїттям. У гумористичних творах «онім налаштований на сміх, на комічний ефект» [1, с. 76]. У цьому зв'язку актуальним є з'ясування ролі онімів як засобів, здатних створювати або підсилювати комізм анекдотичних текстів. Такого роду наукові пошуки, орієнтовані на дослідження онімної сфери анекдоту, дають багатий матеріал для вивчення функціональних можливостей пропріативів у комічно маркованих контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного стану розробки ономастичної проблематики дозволяє констатувати підвищений інтерес науковців до дослідження національного ономастикону та його окремих семантичних полів. Вітчизняні ономатологи вже немало зробили для визначення статусу власних назв у мовній системі, критеріїв їх систематизації, з'ясування джерельної бази пропріативів, виявлення загальних особливостей онімної лексики тощо. Ці питання знайшли своє висвітлення в доробках, зокрема, таких лінгвістів, як А. О. Білецький, В. О. Горпинич, Н. П. Дзятківська, І. М. Железняк, Ю. О. Карпенко, О. А. Купчинський, В. В. Лобода, Ю. К. Редько, Л. Г. Скрипник, М. М. Торчинський, П. П. Чучка, В. П. Шульгач та ін. Функціональні ознаки пропріативних одиниць розглядалися в роботах Є. М. Беліцької, В. М. Галич, А. Г. Гудманяна, В. І. Ільченка, С. Т. Медвідь-Пахомової, Є. С. Отіна та ін.

Активно розробляються когнітивні аспекти дослідження онімів, пов'язані з аналізом способів і форм їх буття в ментальному лексиконі (О. Ю. Карпенко, Г. П. Лукаш, Г. В. Ткаченко). Значних результатів досягла етноніміка, що досліджує назви на позначення етносів (О. С. Стрижак, М. Л. Худаш), літературна ономастика, яка вивчає особливості вживання власних назв у художніх творах (Л. О. Белей, М. І. Зубов, В. М. Калінкін, Н. Ф. Попович, О. Р. Сколоздра, І. В. Хлестун, Я. М. Шебештян та ін.).

Наявність великої кількості ономастичних розвідок засвідчує високий рівень розвитку української ономастики. Проте аналіз власних назв ще далеко не вичерпаний. Відчувається потреба у вивченні функціоналу пропріальних одиниць не тільки в літературно-художньому дискурсі, а й у інших дискурсивних практиках, зокрема в анекдотичному тексті, ономастикон якого досі

не піддавався спеціальному комплексному дослідженню. Аналіз особливостей онімів на матеріалі анекдотів дозволяє уточнити типологію пропріальних одиниць, з'ясувати їхні функції в малих комічних жанрах, розширити уявлення про інформаційний та емоційно-експресивний потенціал онімів у системі української мови.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі ономастичного простору сміхового дискурсу, виявленні структурно-семантичних та функціональних властивостей пропріативів, особливостей їх використання в малих комічних жанрах, зокрема в анекдотах та жартах.

Виклад основного матеріалу. Гумор анекдотів часто ґрунтується на використанні онімів, різних за походженням, змістовим та функціональним навантаженням. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що за своєю значущістю оніми є ключовими словами анекдотичних текстів, які «характеризуються лапідарністю, стислістю стилю, концентрованістю висловлювання думки» [2, с. 58]. Онімікон сміхового дискурсу складають реальні та оригінальні (ірреальні) пропріативи. Реальні пропріативи за об'єктом називання (денотатом) представлені різноманітними видами:

1) антропонімами, серед яких виділяються:

– імена історичних і політичних діячів, видатних учених, відомих сучасників: – *У твоєму віці Наполеон був найкращим учнем у класі, – докоряє батько синові. – А у твоєму, тату, він вже був імператором!; – На Олега Вінника підеш? – Мабуть, ні. У мене ані рушниця, ані ліцензії нема...;*

– прізвища, імена «абстрактних» (часто типізованих за певною ознакою) персонажів: *А знаєш, Сара, якби ти мене дійсно кохала, ти б вийшла заміж за кого-небудь іншого; Прораб Васильчук ніяк не може добудувати свій дім, так як краде в себе цеглу й будує лазню;*

– імена фольклорних і літературних персонажів, теоніми, міфоніми: *Дід Мороз! Коли я писав тобі, що хочу стати всесвітньо відомим, я не мав на увазі міжнародний розшук; Христос народився! Маю три вакцини, сертифікат вакцинації, негативний тест, оброблений антисептиком! Колядувати можна?;*

2) топонімами, що презентовані:

– хоронімами (власними назвами територій – держав, політичних одиниць, областей, районів): – *Васю, я таки гарантую Вам, що через п'ять років ми будемо жити краще, ніж в Європі! – А що у них трапиться?;*

– астіонімами (назвами міст): *Купила чай. На упаковці читаю: «За рецептами королівського*

двору. Виробник: м. Житомир». Не підкажете, хто зараз король у **Житомирі**?;

– оронімами (назвами гір, гірських хребтів, вершин): *Програміст стоїть на **Говерлі**. Оглядає навколишні краєвиди та вигукує: – Неймовірно! Яка якісна графіка!!!;*

– урбанонімами (назвами внутрішньоміських об'єктів): *На **Дерибасівській** зустрічаються дві дами: – Сарочка, ти нічого не помічаєш? – Ні, а що? – Я була в косметичному салоні. – І що? Було закрито? (годонім); Напис у маршрутці Львова: «Шановні Зайці! Шапки-невидимки, куплені на **Привокзальному ринку**, прострочені! Водій вас бачить! Передавайте за проїзд! (міський хоронім);*

– гідронімами (власними назвами водних об'єктів): *У **Тихому океані** виявлено гібрид акули з золотою рибкою. Виконує три останніх бажання;*

3) зоонімами (кличками тварин): *Кіт **Василь** любить їсти оселедця під шубою, м'ясо під диваном, ковбасу під столом, котлети під покривалом. Загалом, він дуже сором'язливий у їжі;*

4) еортонімами (назвами релігійних свят): *Замовила чоловіку на **Миколая** спінінг, прийшло червоне плаття ... У когось таке було?;*

5) порейонімами (назвами транспортних засобів): *Коли з «**Таврії**» Андрія злодії зняли колеса, він ще півроку їздив на цеглинах, не помічаючи різниці;*

6) товаронімами (власними назвами предметів): *Вийшла з сином погуляти, він і каже: – Яке небо сьогодні блакитне, як заставка **Windows!**; – Куме, ви ідіот?! **Цитрамон** – **Дарниця** – це не поїзд!!!;*

7) ергонімами (власними назвами організацій, установ, закладів, фірм, магазинів): *Сподіваюсь ті 50 копійок, що я здавав на **Червоний Хрест** у молодших класах, насправді забирав собі хтось зі співробітників школи;*

8) бібліонімами (назвами творів – художніх, публіцистичних, наукових), що представлені відповідно до класифікації, запропонованої М. М. Торчинським [4, с. 216–224]: простими однослівними однокореневими номенами (– *Ти читала «**Лоліту**»? – Ні... А що вона написала?*); складеними двокомпонентними онімами з підрядним чи сурядним зв'язком між компонентами, або онімами-словосполученнями («**Віднесені вітром**» – книжка з цивільної оборони. Розповідає про наслідки ударної хвилі; Приходить поліціант до бібліотеки: – Чи маєте якісь книжки Хемінгуей? – Маємо. «**Старий і море**». – Мені, будь ласка, «**Море**»); складеними багатоконпонентними (багатослівними) онімами (*Каштанка*

у бібліотеці: – Дайте мені книжку «**Двадцять тисяч льє під водою**». – Її вчора Муму взяла почитати);

9) космонімами (власними назвами об'єктів зоряного неба): – *Дівчино, хто ви за гороскопом? – **Риба**, а ви? – Рибак; – Ти чому так зле, якось плямами засмаг? – То на **Сонці** ж плями!*

Часто в анекдотах та жартах обіграється ситуативна омонімія та омофонія власних і загальних імен, завдяки чому створюються своєрідні каламбурні паралелі. При цьому, окрім різноманітної реальної омонімії, можуть використовуватися ірреальні номени, які утворюються на основі:

– онімізації – переходу загальної назви (апелятиву) до категорії онімів: – *Мамо, правда, що «**Титанік**» потопили євреї? – Звичайно правда, синку, всі знають, що це зробив якийсь **Айсберг**; Як же здивувалася дитина, дізнавшись, що повне ім'я її бабусі Клави не **Клавіатура!**;*

– існуючих у мові моделей: *От нікого не дивує ім'я Роза Львівна, але уявіть, якби то була **Конвалія Житомирівна?** (обігравання оніма за логічною асоціацією);*

– певного виду трансформації: *Вихователька дитячого садку Віолетта Валеріївна до кінця першого робочого дня погодилась, що її звати **Фіолетове Варення** (фонетична трансформація антропоніма);*

– мовної гри: *Реклама. Туристичне агентство «**Штукатур**». За штуку доларів – тур у будь-яку точку світу;*

– граматичної омонімії: *Молода мама говорить своїй подрузі: – Знаєш, мені здається, що я занадто строго виховую свого Сергія. Учора ми пішли записуватися в дитсадок, і він сказав, що його звати **Сергій Перестань**.*

У більшості випадків при цьому «вихідна» лексична одиниця наявна в самому анекдоті, що підсилює комічний ефект і емоційність тексту. Оригінальні оніми можуть бути результатом трансформації прецедентних власних назв, які легко «упізнаються» реципієнтом і тому не вводяться в текст анекдоту або жарту: *В єврейській казці **Ребе Гуд** відбирав гроші у багатих і роздавав їх бідним під невеличкий відсоток (Робін Гуд – герой середньовічних англійських народних балад, ватажок лісових розбійників, який, за переказами, боровся за справедливість – грабував багатих, віддаючи здобич біднякам); Салат «**У пошуках Немо**». Рецепт: як оселедець під шубою, але без оселедця («У пошуках капітана Гранта» – багатосерійний телевізійний пригодницький фільм, знятий за мотивами роману Жуля*

Верна «Діти капітана Гранта»; капітан Немо – персонаж романів письменника).

В анекдотах і жартах нерідко презентовано кілька онімів, що є ефективним засобом досягнення цілісності тексту й підсилює текстотвірну роль пропріальної одиниці. Це можуть бути:

– оніми одного виду: *Урок географії в українській школі. Учитель: «Запам'ятайте, діти, Лондон, Париж і Берлін знаходяться на правому березі Дніпра, а Токіо й Пекін – на лівому (усі перелічені власні назви належать до астіонімів);*

– оніми різних видів: *Турист із Венеції, назвавши Миколу гондольєром, був викинутий із човна посеред Дніпра* (топоніми (астіонім, гідронім) + антропонім). Номені різних видів у анекдотичному тексті можуть виконувати додаткову функцію – версифікаційну (функцію віршування): *У Німеччині відбувся фестиваль пива. Більше за всіх випив Вова зі Львова, дивлячись фестиваль по телевізору.*

Посилюють комічність (окрім із «нанизуванням» онімів) інші засоби:

– об'єднання в одну низку імен, які протиставляються за певними критеріями: – *Мойше, я сьогодні мав жахливий сон! Прямо жах! Софі Лорен, Демі Мур, Клаудія Шиффер і моя Роза билися між собою за мене. – І де ж кошмар? – Перемогла Роза* (комізм створюється завдяки опозиції імен популярних зірок та пропріатива, який називає пересічний персонаж);

– використання онімів, що мають подібний звуковий склад: *А чому іноді пишуть Гете, іноді – Гейне, а іноді – Гегель? Від чого це залежить?*

Для створення сміхового ефекту в анекдотах, текстовий простір яких містить оніми, зокрема топоніми, часто актуалізуються окремі референтні смисли номена, знання яких забезпечує адекватне сприйняття жарту: *Оскаженілий чоловік влітає додому: – Марино, я все знаю! – Зараз перевіримо. Ну, скажи, скільки приток у Дунай? (Дунай – друга за довжиною і площею басейну річка Європи, має густо розвинену сітку приток – понад 120); – Який би ти хотів сувенір із Німеччини? – BMW* (у Німеччині знаходиться BMW AG – один із китів світового автопрому).

При використанні ж антропонімів, а саме імен історичних і політичних діячів, видатних учених, відомих сучасників, комічно актуалізуються окремі індивідуальні риси «персонажа»: *Кажуть, що у геніїв у будинку має бути безлад. Дивлюся на свою дитину й гордість розтирає! Ейнштейна виховую!* (натяк на розсіяність, неохайність всес-

вітньовідомого фізика-теоретика, який відкрив теорію відносності); *Шукаю коханця з голосом, як у Арестовича, бо нерви ні к чорту...* (актуалізується особливий стиль спілкування з аудиторією, який став однією з головних причин популярності політика). Адекватне інтерпретування подібних жартів «можливе, якщо і адресат, і адресант перебувають «на одній хвилі», одним із джерел підтримання якої є розуміння ключових складників вихідної інформації» [6, с. 38].

В анекдотах антропоніми часто позначають не конкретну особу, а типізовані образи, які є в когнітивній базі представників певної лінгвокультури. Найбільш розповсюджені типи – *Рабинович* (уособлює уявлення про євреїв як про розсудливу, мудру, прагматичну націю), *Петрович* (презентує образ чоловіка-невдахи, не дуже розумного, який часто прикладається до чарки), *Вовочка* (демонструє наївно-цинічне відношення до життя, оточуючих) та ін. Типізованість образів засвідчується наявністю в сміховому дискурсі цілих серій: «про Рабиновича», «про Петровича», «про Вовочку». «Типізовані антропоніми» «можуть бути іменами-актантами, які використовуються для номінації головних дійових осіб» [7, с. 91] анекдотичного сюжету, і назвами другорядних «персонажів» (*Роза Марківна* (в анекдотах про Рабиновича), *Мар'я Іванівна* (вчителька в анекдотах про Вовочку)). Важливо, що «адекватність сприйняття анекдоту залежить від розуміння імплікосфери введених у текстовий простір антропонімів» [6, с. 40]. Як правило, антропоніми, що позначають типові образи, вживаються в ініціальному реченні анекдоту, це дозволяє одержувачу інформації «передбачити» комічний смисл жарту. Так створюється ефект текстового очікування: *Літак із Африки сідає в Одесі, на борту Рабинович. У багажі вантаж – 100 бананових пальм. Митники, отримавши інформацію про це, перебувають у передчутті гарного розводу Рабиновича на гроші. Митник: – Ну, шановний, що веземо? Рабинович мовчки простягає декларацію, в якій написано: «Пальмовий гай – 1 штука» (реципієнт «чекає» на якесь прагматичне вирішення проблеми героєм анекдоту); – Петровичу, ти це куди їдеш на тракторі? – У солярій. – А навіщо? – За соляркою* (очікується не дуже «розумна», а тому комічна, відповідь персонажа).

Номені, що позначають типізовані образи, в анекдотичних текстах репрезентовані різними структурними антропонімними моделями: одночленими (прізвище *Рабинович*, патронім *Петрович*), двочленими (ім'я + по батькові

(Іван Петрович, Степан Петрович), ім'я + прізвище (Ізя Рабинович, Моня Рабинович), тричленими (Яків Мойсейович Рабинович, Ісак Абрамович Рабинович). Найбільш ефективними, а тому найуживанішими є одночленні моделі. Можна говорити й про фонетичні та стилістично-експресивні моделі (Марія Іванівна, Марія Іванна, Марь Іванна (Ванна), Маріванна; Роза, Розочка; Сара, Сарочка). Отже, можна констатувати, що за структурою іменування антропонімійна система анекдотів співвідноситься з реальним антропоніміконом, орієнтується на його норми.

Висновки й пропозиції. Анекдоти являють собою специфічний текстопростір для функціонування пропріативної лексики. Аналіз відповідного мовного матеріалу засвідчує різноманітність, системність, поліфункціональність онімної складової в сміховому дискурсі. Онімікон окресленого дискурсу репрезентовано реальними й оригінальними власними назвами. Реальним пропріативам, які охоплюють майже всі види та підвиди онімів, що виділяються в науковій літературі з питань ономастики, належить кількісна перевага, оригінальні ж оніми несуть

у сміховому жанрі більше експресивно-стилістичне навантаження.

Тематична палітра, особливості вживання, модельно-структурний асортимент власних назв зумовлюють їхній функціональний потенціал у анекдотичному просторі. Номени виконують різні функції: текстотвірну, композиційну, зображувально-характеризувальну, аллюзійну, експресивну, іронічну, функцію створення комічного ефекту тощо.

Посилюють функціональні можливості пропріативної лексики в анекдотах та жартах різноманітні засоби та прийоми її використання: «нанизання» онімів; об'єднання в одну низку власних імен, які протиставляються за певними критеріями; вживання онімів, що мають подібний звуковий склад; актуалізація окремих референтних смислів номена; використання пропріативних одиниць для маркування типізованих образів за певною ознакою: національною, соціальною, поведінковою.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з виявленням особливостей функціонування в малих сміхових жанрах окремих видів власних назв – антропонімів, топонімів, зоонімів тощо.

Список літератури:

1. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз». *Linguistica slavica. Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк*. Київ : Кий, 2002. С. 75–83.
2. Пахненко І. І., Телетова С. Г. Феномен прецедентності в анекдотах та жартах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33 (72). № 5. Ч. 1. С. 57–62.
3. Пеліна О. В. Особливості перекладу українських ідеонімів і прагматонімів англійською мовою : дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.16. Одеса, 2014. 190 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
5. Шаповал Г. Особливості іменування персонажів у малій прозі Олеся Бабія (на матеріалі збірки «Гнів»). *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2014. Вип. II (24). С. 288–292.
6. Щербакова Н. В. Функціонування псевдонімів у текстах українських анекдотів. *Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 34. С. 38–42.
7. Юлдашева Л. П. Літературні оніми як засіб структурування художнього світу у творах для дітей та юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 39. Том 1. С. 89–92.

Pakhnenko I. I., Teletova S. G. FEATURES OF THE FUNCTIONING OF ONYMS IN ANECDOTES

The article examines the specifics of the functioning of proper vocabulary in humorous discourse, analyzes its semantic and stylistic properties, types of proper names that can be lexical dominants of an anecdotal text, determines the role of onymic units as text-creating elements of small comic genres. It is noted that by their significance, onyms are the key words of anecdotal texts. The analysis of the onymic space of modern anecdotes and jokes showed that in the works of this genre proper names perform not only nominative and text-creating functions, but also compositional, descriptive-characteristic, allusive, expressive, ironic, and the function of creating a comic effect.

It is noted that real and original (unreal) propriatives make up the onymicon of a laughing discourse. Real propriatives are presented by various types of proper names of named objects. The most common among them are anthroponyms and toponyms, zoonyms, poreyonyms, eortonyms, poreyonyms, tovaronyms, ergonyms, etc. are less common. Unreal nouns, which are punning parallels to common nouns, are the result of onimization,

various kinds of transformations, language games, grammatical homonymy. Situational homonymy and homophony of proper names and their appellatives make it possible to achieve a comic effect faster.

It has been found that the functional potential of propriety vocabulary in anecdotes and jokes can be enhanced by various methods of its use, namely: “stringing” onyms; conscious “clash” of proper names, opposed according to certain criteria; the use of onyms with a similar sound composition; actualization of separate referential meanings of the onymic unit; the use of propriatives to mark typified images by one or another feature.

It is concluded that anecdotes represent a specific textual space for the functioning of onyms, which in speech works of this type are configured to realize comic intentions.

Key words: *onomastics, onomasticon, onymicon, onomastic space, proper names (onyms), propriatives, anthroponyms, toponyms, small comic genres, anecdote, joke, comic effect.*